

мотиваційні утворення. Особливої актуальності набуває включення підлітків у виконання завдань творчого, проблемного характеру. Прийоми організації такої роботи можуть бути різними:

- завдання на окреслення послідовності виконання трудового процесу, його планування;
- завдання на вдосконалення конструкції виробу чи процесу праці з обов'язковим обґрунтуванням запропонованих змін;
- завдання на самостійну розробку конструкції виробу;
- завдання на рецензування конструкцій, запропонованих іншими учнями і т. п.

Оскільки підлітків приваблює праця, що створює умови для самовдосконалення та самоствердження, дуже важливо, щоб у процесі розв'язання творчих задач враховувалися думки і пропозиції кожного школяра, визначалися їх переваги і недоліки, а потім разом з педагогом формулювався колективний розв'язок проблеми відносно кінцевого плану спільного виконання трудового завдання. Така форма роботи створює умови не тільки для формування особистісних якостей, необхідних для успішного виконання творчої діяльності, а й для розвитку пізнавальної сфери підлітків і здатності генерувати нові ідеї, гнучкість і самостійність мислення тощо.

Організація діяльності підлітків, що базується на врахуванні специфіки їх мотиваційної сфери сприяє не лише розвитку творчої активності учнів, а й формуванню психологічної готовності до праці в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева М.І. Мотиви навчання учнів. – К.: Радянська школа, 1974.
2. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. – М.: Мысль, 1976.
3. Кудрявцев Т.В., Фарапонова Э.А. Психологические основы подготовки учащихся к труду и выбору профессии // Школа и труд. М., 1987.
4. Моляко В.А. Психология творческой деятельности. – К.: «Знание», 1978.
5. Моргун В.Ф. Концепція багатомірності розвитку особистості та її застосування // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 2. – С. 27-40.
6. Психология труда / Под ред. А.В.Карпова. – М.: Владос, 2003.
7. Романець В.А. Психология творчества. – К.: Вища школа, 1971.

О.В. Корнілов
Полтава

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ УЧНІВ СЕРЕДНІХ КЛАСІВ ТА ЗАСОБИ ЇЇ АКТИВІЗАЦІЇ

Проблема дослідження мотивації навчання є одною з провідних у віковій та педагогічній психології. Тільки внутрішня позитивна мотивація створює умови для успішного навчання. Кожний віковий період має певні особливості мотиваційної сфери. Відомо, що мотивація навчання учнів початкових класів завжди є дуже високою. За даними психологічних досліджень традиційні умови навчання призводять до того, що наприкінці молодшого шкільного віку бажання вчитися згасає, виникає так званий „феномен мотиваційного вакууму”.

Труднощі, що виникають при переході школярів до середньої школи, пов'язані як зі змінами у навчальному процесі (вчителі-предметники замість одного вчителя у початковій школі, збільшення навчального часу та навчальних дисциплін тощо), так і з психологічними особливостями даного віку (зміна провідної діяльності, соціальної ситуації розвитку, виникнення новоутворень та підліткової кризи). Це обумовлює специфіку мотиваційної сфери учнів середньої школи.

Усі дослідники відмічають *загальне зниження* мотивації навчання. Перш за все змінюється провідний мотив відвідування школи: „не тому, що хочу, а тому, що треба”.

Така позиція призводить до формалізму засвоєння знань, навчання тільки для оцінки, без розуміння матеріалу [1]. У дослідженнях Г.С.Мухіної при традиційному навчанні відмічається аморфність пізнавальної потреби, низький рівень пізнавальних інтересів та їх неоднорідність у межах даної вікової групи. Інтереси характеризуються як невизначеністю, мінливістю, ситуативністю, так і визначеністю вузьким (або широким) колом навчальних предметів.

Н.Г. Морозова зазначає, що у даному віці виникає стійкий інтерес до певного навчального предмету, який спирається на наявні знання, причому збільшення обсягу знань ще більше підсилюють цей інтерес [2].

Л.І.Божович підкреслює, що у середніх класах вперше починають простежуватися тенденції одночасного розуміння навчання як важкого, неприємного обов'язку та в той же час відмова від можливості не відвідувати школу в ситуації експерименту. Така відмова, на думку дослідників, пояснюється прагненням учнів залишатися на рівні вимог суспільства, не втрачати своє „соціальне обличчя”. У цій тенденції простежуються два мотиваційних утворення: з одного боку - мотиваційна установка, пов'язана з перспективою отримання освіти, а з іншого - мотив, що відображає психологічний стан учнів, їх втому від одноманітності та постійної необхідності робити уроки [3].

Тільки для середнього шкільного віку притаманна так звана „фетишизація оцінки” - прагнення не зважаючи ні на що, отримати високу оцінку для підкріплення свого статусу в класі. Є.П. Ільїн відмічає, що у молодших класах оцінка свідчить про визнання вчителем старанності, у старших класах – про рівень знань [1].

І.С. Кон також підкреслює, що для підлітка характерним є орієнтація не на отримання знань, а на оцінку. Крім того він наголошує на існуванні гендерних розбіжностей у характері пізнавальних інтересів: як правило, дівчата частіше віддають перевагу гуманітарним предметам, а хлопці – природничим предметам [6].

Аналіз М.В. Матюхіною особливостей мотивації навчання школярів середніх класів з різним рівнем навчальних досягнень виявив, що для учнів з високим рівнем характерна висока пізнавальна потреба, високий рівень домагань, мотивація досягнення успіху. Учні з низьким рівнем навчальних досягнень мають низьку пізнавальну потребу, низький рівень домагань та мотивацію запобігання невдач [4].

Особливістю мотивації навчальної поведінки у підлітковому віці є наявність „підліткової установки”, тобто негативного ставлення до тих, хто не підказує, не допомагає однокласникам відповідати, не дає списувати. Тому показовими можна вважати проведені Т.А. Матіс порівняльний аналіз навчально-пізнавальної мотивації та активності учнів при двох типах навчання: „вчитель-учень” та „учень-учень”. Взаємодія та взаємодопомога відбувалися на всіх етапах роботи: виборі способу виконання та власне виконання навчального завдання, при контролі за ходом діяльності та оцінкою результатів. При типі навчання „учень-учень” сила навчально-пізнавальних мотивів зростає [5].

Для розуміння особливостей мотиваційної сфери учнів середніх класів необхідно враховувати також специфіку мотивації їх спілкування. На перший план виходить потреба у спілкуванні з однолітками. Це спілкування стає більш глибоким, змістовним, духовним, інтелектуальним, емоційно насиченим. Виникають потреба у дружбі, за виразом І.С.Кона „потреба в alter ego”, яка є надзвичайно важливою у підлітковому віці. Провідні мотиви дружніх відносин - взаємодопомога з вірністю та очікування співчуттєвого розуміння [6]. Потреба у спілкуванні на початку підліткового віку носить гомосоціальний характер, пізніше, разом зі статевим дозріванням - гетеросоціальний, що сприяє засвоєнню гендерних ролей підлітками [7].

Потреба у спілкуванні з батьками та вчителями змінюється змістовно - потреба у неформальному та нерегламентованому спілкуванні з дорослими дуже велика, але вона не задовольняється дорослими [8].

Таким чином, можна констатувати, що мотивація учнів середніх класів має особливості, які не враховуються при традиційному навчанні, і дослідники констатують загальне зниження мотивації навчання в даному віці.

Як свідчить аналіз психологічної літератури, при *створенні певних умов* зниженню мотивації навчання можна запобігти (Б.Ф.Баєв, М.Й.Боришевський, А.К.Дусавицький, С.Д.Максименко, Ю.І.Машбиць, В.О.Моляко, В.Ф.Моргун, В.А.Семиченко, З.В.Огороднійчук, І.О.Синиця, О.В.Скрипченко).

На розвиток навчальної діяльності впливають не тільки взаємодія учня з учителем, а й взаємодія учнів між собою в процесі спільного розв'язання навчальних задач. Значний дидактичний потенціал має така форма організації спільної навчальної діяльності, при якій: оцінка, результат діяльності кожного залежить від успіху всієї групи; кожен член групи впевнений, що при утрудненні він одержить необхідну допомогу з боку інших її членів; стимулюється активність кожного члена групи; кожен може розраховувати на уважне ставлення до своєї думки; соціометричний статус та рівень успішності членів групи відносно однорідний.

Одним з недоліків традиційної системи освіти вважається відірваність навчального матеріалу від реальних життєвих проблем та особистісного досвіду дитини, що не призводить до перенесення здобутих у школі знань на реальні життєві ситуації. Позитивне ставлення до навчання вчитель в значній мірі повинен формувати за рахунок зв'язку викладання з життям і особистим досвідом учня. Тому важливими дидактичними прийомами розвитку мотивації навчання є: 1) уміння звернути увагу учнів на звичайні життєві факти і явища під іншим кутом зору; 2) підбір завдань, зміст яких пов'язаний з краєзнавчим матеріалом; 3) відбір фактів, які найбільше цікавлять школярів, пов'язані з їх власним життям, із справами близьких і знайомих людей.

У наш час виникає багато інноваційних педагогічних технологій, що покликані оптимізувати навчальний процес. Перераховані умови оптимізації навчального процесу втілені у технологію *інтегрованого навчання* [9]. Найбільш відомим та поширеним у середній школі країни є інтегрований курс природничо-наукових дисциплін „Довкілля”. Метою нашого експериментального дослідження є вивчення динаміки мотивації навчання учнів середньої школи (5-7 класи) у процесі вивчення курсу „Довкілля”.

У зв'язку з тим, що в якості окремого мотиву в структуру мотивації дослідники включають всі види спонук: потреби, мотиви, інтереси, прагнення, цілі, мотиваційні установки, ідеали (Л.І. Божович, В.К. Вілюнас, Є.П. Ільїн, І.В. Імеладзе, В.І. Ковальов, О.М. Леонтьєв, В.Ф. Моргун, К.К. Платонов, П.М. Якобсон), доцільним є вивчення одразу декількох складових мотивації навчання, що досягається використанням комплексної методики.

Для дослідження мотивації навчання в практиці традиційно використовуються декілька груп методик: а) опосередковані методики; б) прямі методики; в) проєктивні методики. Дослідження мотивації навчання доцільно проводити за комплексною програмою, що складається з декількох груп методик та дозволяє охопити широку мотиваційну сферу. Наприклад, вивчення таких компонентів: мотивів рольових ідентифікацій, інтересу до навчальних дисциплін, загальне ставлення до школи, ієрархію мотивів, включення навчального компоненту в різні види діяльності, цілі навчання. Кожна з методик дозволяє вивчити окремі складові мотивації навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб: Издательство “Питер”, 2000.
2. Морозова Н.Г. Учителю о познавательном интересе. – М.: Знание, 1979.
3. Божович Л.И. Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М.: Педагогика, 1972.
4. Матюхина М. В., Загребельная И. В. Уровень притязаний учащихся с разной успеваемостью // Мотивы учения: Сб.статей / Под ред. М.В.Матюхиной.- Волгоград: Изд-во Волгоградская правда, 1976.

5. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1990.
6. Кон И.С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 1989.
7. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. – СПб., 2000.
8. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. – СПб.: Питер, 1999.
9. Моргун В.Ф. Інтедифія освіти: Психолого-педагогічні основи інтеграції та диференціації (інтедифії) навчання на прикладі шкільного циклу природничих дисциплін. Курс лекцій. – Полтава: Наукова зміна, 1996.

Л.С.Москаленко
Київ

СОЦІАЛЬНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА УМОВА СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ШКОЛЯРА В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Постановка проблеми. Становлення молодшого школяра як суб'єкта самосвідомості супроводжується новими якісними змінами, що виявляються у поглибленні процесу самопізнання на засадах розвитку здатності до самоаналізу [10]. Молодший шкільний вік є важливим етапом формування соціальної ідентичності особистості [5; 7]. Вступивши до школи, дитина стає школярем не одразу, це становлення, входження до шкільного життя триває протягом всієї початкової школи [12].

Соціальний статус є інтегральним показником положення соціальної групи та її представників у суспільстві, в системі соціальної ієрархії та суспільних відносин, яке характеризує систему прав, привілеїв і обов'язків, котрі має його носій (Б.Г. Ананьєв, Є.А. Ануфрієв, Р. Лінтон, С.Н. Тимашов, Т. Хоуменс, Т. Шибутані ін.). Будучи початково зовнішнім явищем по відношенню до особистості, соціальний статус заломлюється через систему її внутрішніх умов, інтеріоризується в її структурі (Б.Г. Ананьєв, Б.І. Додонов, В.С. Мерлін, Л.Е. Орбан-Лембрик ін.). Функціонування соціального статусу в системі соціальної стратифікації суспільства забезпечується двома зустрічними соціальними процесами: розподілом соціальних статусів між індивідами та соціалізацією носіїв статусів (М.Джонсон, М.Райлі, А.Фонер).

Соціальний статус молодшого школяра характеризується тим, що зміни способу життя пов'язані з необхідністю виконання нових видів діяльності: перш за все, навчальної, а також громадської (виконання різноманітних доручень у школі), трудової (розширення кола домашніх обов'язків) тощо. До кола спілкування школяра окрім найближчого оточення входять вчителі та інші працівники школи, однокласники та їх батьки, учні інших класів, учасники та керівники гуртків тощо. У дитини-школяра з'являється велика кількість різних обов'язків: від загального „ходити до школи” до цілої низки конкретних, що зумовлюються матеріальними умовами способу життя учня й регламентують його поведінку в школі та поза її межами. В той же час, значно обмежуються звичні права дитини, особливо на гру та свободу дозвілля. Належність дитини до соціальної групи школярів підтверджується такими зовнішніми атрибутами як шкільна форма, портфель, різноманітне шкільне приладдя, робочий стіл вдома тощо. Однією із особливостей статусу школяра є, з одного боку, позитивна його оцінка у суспільстві, а з іншого, – визнання не просто бажаності, а обов'язковості його набуття дитиною певного віку, зведене до мінімуму право вибору дитини щодо його набуття [6].

Основним показником становлення соціального статусу школяра в учнів початкової школи є рівень сформованості відповідної рольової поведінки, що включає обсяг та якість реалізації дитиною прав та обов'язків, зумовлених статусом школяра. Перебіг процесу становлення соціального статусу в учнів визначається низкою